

KÖNYVESPOLC

Magyar Református Egyházak Javainak Tára

A határon túli református gyülekezetek templomi, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga. Főszerkesztő: Tenke Sándor. Sorozatszerkesztő: Berecz Ágnes. Szlovákiai Református Keresztény Egyház I. Ungi Egyházmegeye.

Mély megilletődéssel vesszük kezünkbe a *Magyar Református Egyházak Javainak Tára* című sorozat tekintélyes köteteit, amelyek mindegyike hiteles annotált leltár-okirata egyházaik jelenlegi anyagi viszonyain, körülményein nyugvó szellemi-lelki állapotának. Különösen akkor érzékenyülünk el, ha a kötetek alcímeit is olvassuk: *A határon túli református gyülekezetek templomi, felszerelési tárgyai, könyv- és iratanyaga*. És bizony gyorsan eszünkbe jut a nem is olyan régi kezdet, a kezdet, amikor is 1987-ben, a Doktorok Kollégiumának Néprajzi Szekciójában megfogalmazódott a magyar református gyülekezetek javainak összeírására, rendszerezésére irányuló igény. A kezdeményezők *Molnár Ambros* esperes, egyháztörténész-etnográfus, a Doktorok Kollégiuma Egyházi-Vallási Néprajzi Szekciójának vezetője, *Pappné Szalay Emőke* iparművészet-történész főmuzeológus, *Felhősné Császár Sarolta* etnográfus múzeumigazgató, *Nagy Varga Vera* etnográfus, történész főmuzeológus és még sokan mások, azonnal hozzákezdtek a szervezéshez, a nagy munka előkészítéséhez, és ami egyáltalán nem volt könnyű, a támogatás kereséshez. Az a vélemény formálódott meg annakidején köztünk, hogy a legtöbbet veszített, a legrosszabb körülmények között élő kárpátaljai református gyülekezeteket kell legelőször feltérképezni, méghozzá személyes helyszíni feltárások, dokumentálás alapján. El kell mondanunk, hogy a munkát a mai, korszerű muzeológiai nyilvántartási rendszorú betartásával kívántuk elvégezni. Így is történt, fáradtságot és nem kevés ellenállást leküzdve, a Kárpátaljai Református Egyház vezetői és tagjai bizalma, segítőkészsége, református magyarságunk szeretetteljes, odaadó, fogadása, információkészsége odavezetett, hogy ha nagy nehézségek árán is, de a kárpátaljai magyar református gyülekezetek összeírása, a megismert anyag leírása, dokumentálása 1998 év végére nyomdakész állapotban elkészült s a közben felkelt hivatalos érdeklődés és támogatás következtében az anyag 1999-ben kiadásra is került. Itt feltétlenül meg kell említeni *Tenke Sándor* nevét, aki akkor a Gyűjteményi Tanács vezetője volt és megszerezte az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatását is. Ez a több kötetes, jól átgondolt és felépített, egységes rendszer alkotó katalógus szerű leírás nagy érdeklődést és elismerést váltott ki. Nemcsak a szakmai körök, hanem az igen széles körű közvélemény is egyöntetűen azt mondta, hogy a munkát folytatni kell és ki kell terjeszteni minden más országbeli református egyházközségre is. Valahogy így ismertem én azonnal a sorozat első négy, a kárpátaljai köteteit a *Confessio* 2001. évfolyama 119–121. oldalain. S mily nagy öröm volt számomra a közelmúltban, hogy az alábbiakban ismertetendő kötet előszavában a legilletékesebb, a Szlovákiai Református Keresztény Egyház jeles

művészettörténész püspöke *dr. Erdélyi Géza* tollából ezt olvashatjuk: *„A kezdeteket is felölelő adatokkal alátámasztott keresztény egyházi múltunk építészeti értékeit és műkincseit úgy mutatja be, hogy közben észrevétlenül tanít bennünket Kárpát-medencében gondolkodni, látni és tervezni. A templomtól, az egyházi műkincsektől egyenes út vezet gazdag lelki-szemleli örökségünkhöz, amelyről soha sem mondhatunk le, nem is szabad lemondanunk.”*

Az Ung-vidék szoros egységben Bereggel, a Tiszaháttal, a Szamosközzel, Szatmárral jellegzetes kistelepülésű, honfoglalás-államalapítás korabeli vidék. Az 1300-as évek pápai tizedjegyzékeiben már mindegyik falu szerepel. Mind az Ung-vidék, mind Bereg, mind Szatmár korán megyékké szerveződtek. A lakosok pedig eltérően néhány kismemesi településtől, szinte egyöntetűen jobbágyok, magyarok és római katolikusok voltak. A szerednyei uradalom (Dobó Ferenc tulajdona is volt, száznál több telekkel) uralta a vidéket. Már a középkorban, mint mezőváros, Nagykapus szerzett központi szerepet. Az egyébként a szép számban található kis- és középnemesek alig játszottak különösebb gazdasági-, társadalmi- vagy éppen kulturális szerepet. Illetleg itt is ez a réteg volt a legérzékenyebb a reformáció tanainak befogadására s elmondhatjuk, hogy a XVI. század harmadik harmadára vidékünk szinte teljes egészében református lett. A török veszély kevésbé sújtotta őket, mint a partiumi korszak háborúságai, amelyekkel a bécsi udvar, a Habsburgok, szerették volna elfoglalni az Erdélyi Fejedelemséget. A császáriak egyik fő célja volt területünkön is, a római katolikus egyház visszaállítása, megerősítése, az ellenreformáció erőteljes pártfogolása. Bocskai István szabadságharca, Báthory Gábor küzdelmei, Bethlen Gábor hadjáratai, I. Rákóczi György háborúi, majd II. Rákóczi Ferenc szabadságharca itt alakították ki azt a „köztes területet”, a Partiumot, amely a hadi szerencsétől függően, mindig az aktuális győztes hatalomé volt.

A XVI. században megkezdődött az Ung-vidékre a Bereg-Ung megyei hegyekből a hol lassúbb, hol gyorsabb le- vagy bevándorlás a későbbiekben görög katolikusá lett orthodox ruszinok, kárpátoroszok, ukránok részéről úgy, ahogy azt részben *Prigivi István* egyháztörténész, részben pedig – a vonatkozó levéltári anyag közlésével – a nemrég elhunyt *Udvári István* és kutatótársa *Takács Péter* leírta és elemezte. Egészen a reformkorig, mai kifejezéssel élve mondhatni, hogy mind a református magyarság, mind az orthodox-görög katolikus ruszinok, kárpátoroszok „békés egymás mellett élésben” éltek. Kezdetben ezt a békés egymás mellett élést az itt is kibontakozó ellenreformáció, majd később pedig, a széleskörűen értelmezett reformkorban a jobbágyfelszabadítás megalapozta társadalmi differenciálódás, a nyomában is támadt nacionalista szemlélet hozadékaként számos ellentét tette tönkre a közéletet, rendkívüli módon növelve a szegénységet. A XX. századot már az Ung-vidék is társadalmi feszültségek közepette, elszegényedetten érte meg. Területünket az első világháborúban és az utána következett forradalmi időkben nagy veszteségek érték, a szegénység rendkívüli módon fokozódott és

már-már elviselhetetlenné kezdett válni. A legnagyobb csapatát azonban a trianoni békediktátum végrehajtása okozta. Területünket elszakította természetes és történelmi központjaitól, településeitől, intézményeitől, így például a lakosság zömét kitévő reformátusságot a Tiszáninneni Református Egyházkerületől és a számukra is anyaiskolaként, kulturális és tudományos központként szerepelt Sárospataki Kollégiumtól. Veszteségeik mellett el kellett viselniük az addig velük együtt élő, békesnek-barátságosnak látott és tartott népek diszkriminatív magatartását is. Az újonnan alakult Csehszlovákia ezt a területet határmenti perifériának tekintette és nem nagyon törődött vele. Erre az időszakra esett és éppen erre a területre vonatkozott a *Sarló* mozgalom tevékenysége, aminek teljes dokumentációs anyaga a Debreceni Irodalmi Múzeumban van. Még ennél a helyzetenél is rosszabb korszak köszöntött az Ung-vidékre a második világháború után, amikor Kárpátalja a Szovjetunió, majd Ukrajna része lett. Nem is szólva a béke első idejében hozott magyarság ellenes intézkedésekről, büntetésekről stb. Igazán elmondható, a csodával határos módon maradt meg az, ami megmaradt. Megmaradt hitéletük egyszerű és alázatos, ám egyre inkább öntudatos és, ha szerény mértékben is, de haladást, fejlődést mutat. Jellemzője a mély biblikusság, méghozzá az Ó-Szövetség alapos ismerete szerint. A könyv 15 településen végezte el a „felmérést”: *Bajánházán, Bésen, Csicseren, Deregnyn, Iskén, Kaposkelecsényen, Mokszakérszen, Kisráskán, Mátyócon-Vajkócon, Abarán, Nagykaposon, Nagyráskán, Nagyszelmencen és Vaján.*

Erdélyi Géza püspök úr bevezetőjében van egy melékmondat, ami arról szól, hogy ezt a nagy, fáradságos munkát a legjobb szakemberek végzik. Valóban így is van. Szerénytelenség nélkül állíthatjuk, hogy mind a felmérés, mind pedig a feldolgozás nehéz munkáját a *Molnár Ambrus, P. Szalay Emőke, Felhősné Csizsár Sarolta, Nagy Varga Vera* együttes végezte el. Természetesen esetenként kibővítették soraikat arra alkalmas, a helyi viszonyokban jártas önkéntes kutatókkal, köztük több szakemberrel is. Így például az Ung-vidék terepmunkáját, ami 2002–2004 között folyt, a következők végezték: A templomépületek, az orgonák, és az irattári anyagok, valamint az egyházközségek könyveiről-könyvtáraitól *Sápy Szilvia* készítette a felmérést. *P. Szalay Emőke* a klenódiások leírását végezte, a textiliákat *Felhősné Csizsár Sarolta* vette számba, a harangokat pedig *Hegedűs Györgyi* „leltározta”. A történeti, gyűlekezettörténeti áttekintéseket, bevezetőket és összegező megállapításokat – amelyekre ezúttal is nagyon nagy szükség volt már munka közben is – *Kiss Endre József*, a Sárospataki Tudományos Gyűjtemények történéss munkatársa állította össze.

Talán nem kell itt elmondani azt, hogy a tudományos hasznán túl morálisan is milyen nagy ennek a küldetés-szerű munkának a jelentősége. Ennek a kötetnek is, mint a többi előzőeknek is, az a nagyerékű üzenete, hogy tovább munkára serkent. Úgy tudom, hogy folyik is ez a munka, és a horvátországi kötet talán hamarosan meg is jelenik.

(Debrecen 2006.)

† Dankó Imre

BAJÁK LÁSZLÓ:

A Magyar Nemzeti Múzeum címeres halotti emlékei

Több mint hét évtizede jelent meg a Magyar Nemzeti Múzeum Bibliotheca Humanitatis Historica sorozatának első kötete, történetesen a haláltáncok történetének első része. S 70 év múltán ismét a halállal kapcsolatos kötet következik a sorban, a XIX. kiadvány.

Baják László, a kötet összeállítója, szerkesztője és bevezető tanulmányának írója alapos munkát végzett. A maga nemében úttörő munkára vállalkozott. Igaz ugyan, hogy az utóbbi évtizedben jelentős figyelem fordult a címeres halotti emlékek (jórészt sírkövek) felé, de azt megelőzően mintegy fél évszázadon keresztül nem sokat foglalkoztak ezzel, hiszen maga a címertan is csak megtört „segéd tudománynak” számított.

Baják László egy évtizede kamarakiállítások kapcsán kezdett el foglalkozni a halotti címerekkel, majd nem kis munkával kiderítette, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum nyolc (!) osztálya őriz ilyen emlékeket. Nem egy darabnak egészen kalandos a története, hogyan került múzeumba, melyik múzeumba, s miként „vándorolt” gyűjteményből gyűjteménybe.

A bevezető tanulmányban megismerhetjük a középkori halotti címerek rövid történetét, majd a korai újkor halotti címereit és zászlóit. Jellemző, hogy Mátyás király halotti pajzsa Sopronba került, onnan Bécsbe, és Napóleon csapatai hadizsákmányaként jutott Párizsba (1805), ahol ma is őrzik – nemrégiben jómagam is láthattam. A legimpozánsabb halotticimer-gyűjtemény Kolozsvárott, a Farkas utcai református templomban tekinthető meg. Különleges látványosság, kötetben tette közzé Entz Géza és Kovács András (1995). Végül a XIX–XX. század emlékeiről, szokásairól ad áttekintés Baják László. Érdekes, hogy míg Báthory Zsófia epitáfiuma múzeumba került, addig mellette eltemetett fiáé, I. Rákóczi Ferenc továbbra is a kassai volt jezsuita templom falán függ. A szatmári békét aláíró Károlyi Sándor halotti címerét egyenes ági leszármazottja ajándékozta a Magyar Nemzeti Múzeumnak (1907). Kisfaludy Károly, a festő és író papírra festett pompás halotti címere a Lafranconi gyűjteményből került a múzeumba. Rudnay Sándor (1760–1831) hercegprímásnak szintén papírra festett halotti címere is a múzeumot gazdagítja. Mint ahogy papírra festették gr. Széchenyi István (1791–1860) halotti címerét is. Deák Ferenc (1803–1876) halotti címere eredetileg alighanem az MTA előcsarnokának oszlopán vagy a ravatal oldalát díszíthette. Ravatalról származik Kossuth Lajos (1802–1894) címere is. A parlamenti ravatal díszítette gr. Apponyi Albert (1846–1933) halotti címere.

45 címeres emléket mutat be az adattár, s ami nem kis dolog, egyetlen elkallódott emlék kivételével valamennyinek közli a színes képét is. A katalógus öt részre tagolt: címeres halotti zászlók; epitáfiumcímerek; halotti címerek a XVII. századból, a XVIII. században, valamint a XIX–XX. századból.

A leírások pontosak, kellően részletesek, az irodalomjegyzék is impozáns. Nem hagyhatjuk említés nélkül azt sem, hogy olyan kitűnő szakember volt e munka lekora, mint Pandula Attila. Reméljük, Baják László tovább folytatva kutatásait, a tudományt még további sok címeres emlékek közzétételével fogja megörvendeztetni.

(Budapest, 2007.)

Csorba Csaba

Sárosi magyar tükör

Az egykori Sáros vármegye huszadik század első évtizedeiben még létező, majd gyorsan eltűnő magyarságának irodalmi, történelmi, művelődéstörténeti emlékeiről jelent meg egy gazdag válogatás a Felsőmagyarország Kiadó gondozásában, a *Felsőmagyarországi Minerva* sorozatban. A könyv műfaja olvasókönyv, szöveggyűjtemény, a tájegység egykori életét, jelentős személyiségeit, a megyéhez kötődő történelmi eseményeket mutatja be útinaplók, levelek, visszaemlékezések, publicisztikai írások, történelmi és szépirodalmi válogatások, szemelvények formájában. A könyv első része *Letűnt világ* címmel elsősorban dokumentumokat közöl, míg a második része *A hegyek éneke* címmel a vármegyéhez kapcsolódó szépirodalomból nyújt válogatást.

A történelmi Sáros vármegye jelentős szerepet játszott az ország történetében, művelődéstörténetében és szépirodalmában is. Területe az évszázadok folyamán 1918-ig csaknem változatlan maradt. Régi székhelye Sáros vára volt, ahol Árpád-házi királyaink is tartózkodtak. Már a XIII. században szabad királyi város jogot kapott Eperjes, Kiszzeben és Nagysáros, majd ez utóbbi helyett Bártfa, így Sáros az ország legvárosiasabb vármegyéi közé tartozott. A megye székhelye csak a XVII. század elején lett Eperjes.

Sáros vármegye etnikai arca meglehetősen tarka volt. Nyugatról a Szepességgel szomszédos, ahová a XII–XIII. század fordulóján német, vallón telepek érkeztek, s egy részük ide is eljutott. Északi határa egyben az ország határa is volt Lengyelország, Gácsország felé, emiatt erős volt a lengyel hatás. A keleti részekben a XV. századtól ruszinok éltek, míg a megye legnépesebb etnikumát a szlovákok alkották. A magyarok a kora középkortól elsősorban a vármegye déli részén, a Tarca és a Szekcső folyó közötti területen, valamint a városokban éltek.

A reformáció során Luther eszméi gyorsan teret hódítottak a szabad királyi városokban, majd az egész megyében. Csak a ruszinokat kerülte el a vallásújítás. 1542-ben Eperjesen tartották meg az első evangélikus zsinatot. Országos jelentőségű volt az Eperjesen 1666-ban megalakuló evangélikus kollégium, ahol később számos kiválólag végezte tanulmányait.

A XVII. századtól Sáros egyre nagyobb szerepet vállalt a magyar szabadságküzdelmekben, az erdélyi fejedelmek, Thököly és II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában. Eperjes a kuruc felkelés egyik központja volt, a császáriak többször ostromolták a várost, melyet lakói hősiessé védtek. Bosszúból itt állította fel Caraffa generális 1687-ben a hirhéd véstörvényszéket, kivégeztetett 24 nemes és polgárt, akik részt vettek a felkelésben. Sárosi főispán volt II. Rákóczi Ferenc, aki Eperjesen ismerkedett meg Bercsényi Miklóssal. A császáriak Nagysárosban tartóztatták le 1701-ben, és néhány napig Eperjesen tartották fogva. A sárosi városok mind a szabadságharc oldalára álltak, 1708-tól Eperjesen működött az országos gazdasági tanács, a *Consilium Oeconomicum*. Sárosban is nagy pusztítást okoz az 1710 évi pestisjárvány, majd a szatmári békekötést követően hosszú hanyatlásnak indul a térség.

Az újabb felvirágzást a reformkor hozta. Az 1830-as évek derekán az evangélikus kollégiumban olyan ifjak

tanultak, akiknek neve később országosan ismert lesz: Pulszky Ferenc, Kossuth Lajos, Görgey Artúr, Dessewffy Arisztid, Irányi Dániel, Kerényi Frigyes, Hunfalvy János, Vachott Imre és Sándor. A kollégiumi *Magyar Társaság* vezetője Sárosy Gyula volt, s az önművelésen túlmenően célul tűzte ki a város és a vármegye magyarságának erősítését. Jól ismert az irodalomtörténetben, hogy 1845-ben Petőfi Sándor és Tompa Mihály eperjesi tartózkodásakor költői versenyt rendeznek, Kerényi Frigyesrel. Ekkor születik az *Erdői lak* című vers. Pezsgő, eleven élet zajlott a városban, itt volt jurátus Eötvös József és Trefort Ágoston későbbi miniszter.

A megye két híres festőművészt adott a magyarságnak. A régi nemesi családból származó Szinyei Merse Pál 1845-ben született Szinyeújfaluban. Csontváry Koszka Tivadar Kiszzebenben látta meg a napvilágot 1853-ban.

Az 1848–49 évi forradalom és szabadságharc megosztotta a lakosságot. Eperjes gyakran cserélt gazdát, hol a császári hadak, hol a magyar honvédek, hol Hurbán szabadcsapatai, végül az orosz hadak vonultak be és időztek falai között. A szomszédos Kiszzeben lakossága egyöntetűen a forradalom mellé állt, ezért Kossuth „hű Szebennek” nevezte a várost. A balsikerű kassahegyi ütközet és a sikeres branyiszközi áttérés kapcsolódik a megyéhez.

Eperjes megőrizte kulturális szerepét a dualizmus korában is. Ekkor a várost „*Tarca-parti Athén*”-ként emlegették. Iskolák sora létesült, az evangélikus kollégium, főgimnáziummal, tanítóképzővel és jogi, teológiai karral tényleges egyetemmé vált, és országos hírnévre tett szert. Tanárai közül többen tagjai lettek a Magyar Tudományos Akadémiának. Az egyetemen több ezer diák tanult, az ország minden részéről jöttek e nagyhirű intézménybe. A város híres közművelődési egyesülete volt az 1878-ban alapított Széchenyi-kör. Számos újság, folyóirat jelent meg a városban, és több tucat egyesület működött.

A vidéki birtokos osztály, melyet ekkortájt kezdenek dzsentrinek nevezni, megtartja zárkózottságát a városi polgársággal szemben. A sárosi, öntudatos, pazarlóan élő, gavallér nemesség miatt kapta e táj a „*magyar Gascogne*” nevet. Mikszáth Kálmán *Gavallérok* című regénye Sáros megyében játszódik, bár az író az egész országra jellemző dzsentrivilágot ábrázolta. Gömör János, az evangélikus kollégium igazgatója így jellemzi ezt a sajátos régiót: „*Sáros századokon át sajátságos kis világ volt, amelyhez foghatót a régi Felvidéken keveset találtunk. Magyar, szlovák, német, ukrán és lengyel lakta föld volt ez. Békességben, egymás megbecsülésében élt együtt ez a sokféle nép a letűnt századokban.*”

A magyarok száma és aránya a XIX. század utolsó évtizedeitől az első világháborúig gyarapodott, vagyis a szlovákság magyarosodott. A századfordulón a megye 174 470 fős lakosságának 66%-a volt szlovák, 20%-a ruszin, 6%-a német és 6%-a magyar. Tíz évvel később a 174 620 lakos 53%-a volt szlovák, 22%-a ruszin, 10%-a magyar és 5%-a német. A magyarok nagyobb része a vármegye három városában élt. Míg Bártfán és Kiszzebenben a lakosság mintegy 30%-át tették ki, Eperjesen 48%-os relatív többséget alkottak. A magyarok általában három nyelven, németül és szlovákul is beszéltek.

A nem magyar anyanyelvűeknek csak 12%-a beszélt magyarul, ami jelzi, hogy nem volt erőszakos magyarosítás. A szlovákok nyelvileg is különböztek az északnyugati vármegyék szlovákjaitól, nyelvük közelebb állt a lengyelhez. *„A sárosi tótság nemzetiségi életet nem él. Büszkén vállalja magát magyarnak. Kultúrája teljesen magyar. Magyarul ír és olvas, magyar akcentussal beszél s szókincsét is a magyarból szereti kibővíteni. Legszebb dalai régi kuruc dalok tót szöveggel. Viselete is magyar motívumokkal tele, alkalmazkodva a hidegebb klímához.”* – jellemzi a többségi lakosságot a válogatásban Dvortsák Győző, az Eperjesi Lapok szerkesztője 1916-ban.

Ebben a sajátos sárosi világban nagy változást hozott az 1918-as államfordulat. A hivatalokban a régi tisztviselőket félreállították, helyükre csehek és nyugati szlovákok kerültek. A régi társadalom gazdasági és kulturális intézményei úgyszólván egyik napról a másikra szűntek meg. A Széchenyi-kör működését nem engedélyezték, a magyar tanítási nyelvet megszüntették. A Jogakadémia Miskolcra költözött, az evangélikus főgimnáziumban szlovák nyelvű oktatás indult, az utolsó magyar érettségit 1926-ban tartják. Eperjesen és egész Sárosban egyetlen magyar iskola maradt, az evangélikus elemi iskola. A város magyarsága erőteljes fogyásnak indult, 1930-ra a húsz évvel korábbi 7976 helyett hivatalosan csak 937 magyar maradt. Ennek ellenére a második világháborúig élt egy sajátos kisebbségi magyar világ, működött néhány kulturális egyesület, műkedvelő színelőadásokat, magyar bálkat rendeztek, és a városban két magyar lap is megjelent.

Az 1938 évi bécsi döntés nyomán több száz szlovák költözött be délről a városba tovább gyengítve a magyarság arányát, az új szlovák állam megszüntette az egyetlen magyar iskolát is. Magyar iskolák és intézmények nélkül a második világháború után gyorsan felszívódott a maradék magyarság. Mára a város teljesen szlovákká vált, a legutolsó népszámláláson a több mint 92 ezer lakos közül mindössze 208 fő vallotta magát magyarnak. Személyesen tapasztaltam, hogy a temetők magyar sírfeliratai is fokozatosan kicserélődnek, eltűnnek.

Sárosban tehát eltűnt egy különleges, bájos magyar világ, mely írónk, költőink sokaságát ihlette meg. A válogatás összeállítója Thuróczy János krónikájától a második világháborúig követi végig a megyéhez kapcsolódó történelmi, művelődéstörténeti eseményeket, jeles személyiségeit, hangsúlyozva, hogy a magyarság irodalmi emlékeit vizsgálja, jöhet a megyének gazdag szlovák és német irodalma is van. A könyvben olvashatunk II. Rákóczi Ferenc, Kazinczy Ferenc, Kossuth Lajos, Pulszky Ferenc, Berzeviczy Albert emlékirataiból, Szinyei Merse Pál és Csontváry Kosztka Tivadar önéletrajzából, Divald Kornél, Gömör János, Borsody István, Passuth László, Szalatnay Rezső írásaiból. Több kiváló tanulmány foglalkozik az eperjesi kollégium szerepével, és érdeklődést kaphatunk az államfordulat történéseiről is. Turczel Lajos az 1956-os mártír Maléter Pál édesapjára, Maléter Istvánra emlékezik, aki jogakadémiai tanár volt. A szépirodalmi részben többek között Petőfi Sándor, Tompa Mihály, Mikszáth Kálmán, Krúdy Gyula, Vikár Béla, Mécs László, Győry Dezső, Márai

Sándor verseiből és prózai írásaiból válogatott a szerkesztő.

Mint minden válogatás, ez sem lehet teljességre törekvő, bár a Sárosra is oly jellemző felsőmagyarországi pártázatos (sgrafittóval díszített) reneszánsz építészet emlékeiről is szívesen olvastunk volna a túl rövidre sikeredett Divald Kornél szemelvény esetleges további részében.

A *Sárosi magyar tükör* című könyv lapozgatása talán kedvet ébreszthet az olvasóban, hogy felkeresse a megidézett tájat, a városok és falvak emlékhelyeit. Mert az emlékeket nem lehet elvenni. (*Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc 2004*)

Udvarhelyi Nándor

KOVÁCS ENDRE:

A doroszlai Nagyerdő története és néprajza

Van a Kárpát-medencében jónéhány település, amelynek a története, tradicionális népelete jól ismert a tudományos kutatók és érdeklődők előtt. Kösztönhető ez olyan elkötelezett személyeknek, mint amilyen Kovács Endre, aki már számos könyvben és kisebb közleményben tárta fel a vajdasági Doroszló ösfoglalkozásaimak, földművelésének, állattartásának, gyümölcsstermesztésének részleteit, a hiedelemvilág és a népszokások hagyományait.

Kovács Endre most újabb könyvvel jelentkezett, a doroszlai Nagyerdő történetét és néprajzát mutatja be gazdag történeti anyag és helyszíni gyűjtések alapján. Már a település történetének rövid áttekintéséből megtudjuk, hogy az első falu irtványtelepülés volt, hiszen egykor az összefüggő Gáji erdőség borította a Duna menti területet, s vette körül Doroszlót és a környező falvakat. A XIX. századi könyörtelen erdőpusztítás következtében a gáji erdő több kisebb helyi, kincstári erdőgazdaságra szakadt, melyben a település lakói faizási joggal rendelkeztek. Így a doroszlóiak 1877-ben a Szentiványi út és a Mosztonga közötti részt használhatták. Az egykori kincstári erdő ma is az állam tulajdonát képezi. Doroszlón már a XIX. század közepén erdőhivatal működött, 1938–1945 között pedig írt volt a kincstári erdőigazgatóság központja. Ennek vezetője volt Abonyi István erdőmérnök, akinek emlékiratai részletesen bemutatják a 600 hektáros erdő gazdasági adatait, de utalnak pl. a hajdani sertésmakkoltatás hagyományaira is.

A szerző gazdag erdészeti levéltári anyag alapján mutatja be az erdőgazdaság faállományát, a gazdálkodási és közlekedési feltételeket, az erdei fafajtak gazdasági értékét, az erdőfelújítás és erdősítés módjait, valamint a faértékesítés lehetőségeit a XIX–XX. században. A faanyagon kívül az erdőnek fontos mellékhasznai is voltak: vadászat, az erdei szántóföldek alkalmi bérbeadása a parasztnak, az erdei legelőföldek, vándorméhészek az akácérdőben.

Külön fejezet foglalkozik az erdő néprajzával. A falu telkes jobbágysai faizási joggal rendelkeztek, s ennek engedélyezése a helyi notárius hatásköre volt. A jobbágság megszűnésekor a jobbágyokat pénzbeli vagy természetbeni kárpótlásban részesítették, s 1873-ban minden

erdei jog helyett 100 négyszögöl irtványföldet kaptak a parasztok. A helyiek tudatában azonban a kincstári erdő használata csak papíron szűnt meg: az erdőt továbbra is magukénak érezték, a szegények télen vágták a fát és háti tarisznyájukban vitték haza. A kerülők kiíjásására különféle praktikákat alkalmaztak. A falu lakóinak téli munkaalkalma volt a kincstári erdőben a favágás, amiért a fizetség a tuskó és az ágfa volt. Faszénégetéssel a cigányok foglalkoztak Közép-Bácskában. Még az 1970-es években is járta fogatával az utcákat egy gombosi szenes cigány, s a faszenet a háziasszonyok, kovácsok, lakatosok vásárolták. Az erdei gyűjtögetés révén gubacsot, vadgyümölcsöket, gombákat, gyógynövényeket szedtek a helyiek, ma pedig ritka élmény az általános iskolásoknak a „bogarászás” bogárgyűjteményük számára.

A helyi erdőkhoz gazdag folklórhagyomány fűződik. Ezek a rómainak tartott földszántól a török mondakörhöz tartozó kőkecskén át a várakat összekötő titkos alagútig sokféle emléket őriznek. A XIX. századi betyárvilágból több helyi alakra is emlékeznek, akik a Nagyerdőben rabolták ki a postakocsikat. Egy matuzsálemi korú magányos szilfa alatt Rózsa Sándor is megpihent – tartja a helyi hagyomány. A szerző az erdei démonok, az animizmus világából idéz helyi adatokat, de bemutatja a zöld ágak kultikus szerepét is a néphagyományban. A XX. században kedveltek voltak a helyi egyesületek által szervezett erdei kirándulások, a második világháború után pedig az állami ünneppé nyilvánított május elsejét is a Nagyerdőben töltötték a doroszlóiak. Az erdő jelentőségére utalnak a vele kapcsolatos közmondások és szólások is.

A könyvből egy fontos tudománytörténeti tényre is fény derül: az 1870-es években Doroszlón élt Herman Ottó, aki itt írta a Magyar halászat könyve című művét. A tudós emlékére a helyiek 1981-ben megalapították a Herman Ottó Természetbarát egyesületet, ami két évtizedig működött.

A könyvet térképekből, táblázatokból, a Nagyerdő szótárából és fényképekből álló melléklet teszi még hitelesebbé és élményszerűbbé.

Kovács Endre könyvét jó szívvel ajánlom nem csak a Vajdaságban élőknek, de az erdőtörténet és az erdő néprajza iránt érdeklődő olvasóknak is.

(Szabadka, 2008.)

Peterscsák Tivadar

KISS PÉTER:

Hatszáznegyven Eger múltjából 1944-ig

Az Egri Városszépítő Egyesület kiadásában hagyta el a sajtót *Kiss Péter* érseki levéltáros Hatszáznegyven Eger múltjából 1944-ig című könyve. A kiadvány függelékében 30 fénykép látható az erdei temetőben nyugvók síremlékeiről. Ez a munka nem teljességre törekvő életrajzi lexikon, 604 olyan személy életrajzi adatait közli, akik Egerben születtek és haltak meg, vagy életük egy-egy szállal Egerhez kapcsolódik. A szócikkek többnyire a kultúra, a művelődés területén tevékenykedő személyekre vonatkoznak, akik körében számos pap is található. A kötet előzménye a szerző korábban publikált művei: az

Őket idézik az egri utcanévek (Eger 1988.), az *Arcvonások Eger művelődéstörténetéből 1944-ig* (Eger 1993.), az *1848–49-es események egri vonatkozású résztvevői* (Eger 1998.). A 604 fő eredetileg 710 személy volt, de a kiadás anyagi lehetőségeinek korlátai miatt a számot le kellett csökkenteni.

A kiadvány adatkorrekciókat is tartalmaz. Például Türk Frigyesről, aki nem 1854-ben született, mint az sírkövén olvasható, hanem az anyakönyvi bejegyzés szerint 1852-ben, vagy Dobó István szobrának kezdéményezője nem dr. Köszterler József orvos volt, hanem Balogh János főhadnagy, aki már 1882-ben felvetette a szobor elhelyezését.

A kötet anyagának összeállításakor a szerző felhasználta a témára vonatkozó eddigi irodalmat, saját kutatási eredményeit, de legtöbbet az Eger című újság 1863-tól 1944-ig tartó évfolyamainak adataiból merített. Néhol a szócikkeket kiegészítette a témához kapcsolódó adatokkal. Például Dobó István szócikkénél, a Dobó szobor rövid történetét és az erdei hős szarkofágjának Egerbe kerülését írta le. Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly egri egyetemi terveit is közli.

A kötetben, annak terjedelmi korlátai miatt, sajnos, nem szerepel irodalomjegyzék. A könyv függelékében található az egri temetőben nyugvó neves személyek felsorolása. A kiadvány harminc, a temetőben lévő sírkövekről készült fényképpel zárul.

A munkába becsúszott néhány hiba is. A 125. oldalon az áll, hogy dr. Kapor Elemér a Kisváros a felhők felett című könyve a helyi „Népújságban és az Archivum, a Heves Megyei Levéltár időszakai kiadványsorozatában jelentek meg”, pedig a közzétett íráskor mind a Heves Megyei Népújságban láttak napvilágot. A 158. oldalon arról ír, hogy dr. Lénárt János „egyik kezdeményezője volt az egri vár 1925-ben kezdődött tervszerű és szervezett feltárásának.” Valójában Lénárt nem „egyik kezdeményezője” volt a vár feltárásának, hanem *tényleges elindítója*, akiehez dr. Pálósi Ervin és dr. Pataki János Vidor csak csatlakoztak. A 173. oldalon szereplő dr. Málnási Ödön sírja nem az egri Hatvani temetőben, hanem egy bécsi köztemetőben van. A 243. oldalon azt írta le a szerző, hogy dr. Szmrecsányi Lajos érsek altemplom Miskolcon volt káplán, valójában a későbbi érsek Kápolnán kezdte papi pályáját. A 259. oldalon tárgyalt dr. Turtsányi Ambros nemcsak egri kanonok volt, hanem 1960-tól nagyrépre is, mint az sírkövén olvasható. A 273. oldalon a Wind István szócikkben „w” található, a sírkövről készített fénykép aláírásakor pedig csak egyszerű „v”. A 284–285. oldalon Kriston Endre segédpüspök neve kétszer is olvasható, egyszer a Bazilika atleplomában lévő jeles személyek nevei között, másodszer a Gröber-féle temetőben nyugvó személyek nevei közé is bekerült. Végül megemlítjük, hogy Bárány Géza mérnök neve helyett a könyvben lévő fényképnél Bárány István olvasható.

A szerző munkája később kiindulópontja lehet egy Egerrel foglalkozó életrajzi lexikonnak, értékei miatt a helytörténeteknek és a különböző iskolákban tanító történelem szakos tanároknak ajánljuk.

Dr. Szecskó Károly

Táltoserő

A néprajztudomány immár százhusz éve igyekszik összegyűjteni, megőrizni és közzétenni a megfoghatatlant, a valóság pillanataiban gyakor létező népi kultúrát. Már a kezdetektől egy kiváló technikai eszköz, a fényképezőgép is rendelkezésre állt, hogy rögzítsék a népiélet eredeti jelenségeit, a hagyományos kultúrában élő emberek életét és környezetét. A fotográfia által az etnográfia nélkülözhetetlen, mással nem pótolható gyűjtési eszközzel gazdagodott. A fényképeken olyan néprajzi tények rögzíthetők, amelyeket leírni, lerajzolni vagy másképp dokumentálni szinte lehetetlen. A fotó által az ember érzéseit, karakterét, életét olyan plasztikusan lehet megjeleníteni, amit más eszköz nem tesz lehetővé. (Még a mozgókép sem képes olyan árnyaltan ábrázolni a valóságot, mint a keretbe foglalt pillanat – a fénykép.)

A folklórban jelentkező művészet nagyon nehezen megfogható. Az egyszerű elhangzott, eltáncolt vagy megfáragott alkotás csak adott időben és félben számít igaznak, hitelesnek és érvényesnek. A népművészet lelki összetevőit is csak ott és akkor – helyszínen és „élőben” – lehet megismerni és megérteni. Mindez természetesen a fotóstól a népi kultúra belső törvényeinek alapos ismeretét, teljes azonosulást és a mélygyökerű hagyományvilág átélését igényli.

Kunkovác Lászlóval a hetvenes évek közepén találkoztam először, amikor fotóival az alföldi tanyavilágban fennmaradt építészeti örökségre hívta fel a figyelmet. Képei híradást jelentettek közösségi tudatunkban szunnyadó hagyományokról. Kiállításain szinte teljesen ismeretlen néprajzi világok tárultak fel. Az Élő agrártörténet, Ősépítványok, Pásztoemberek, Hagyományos halászat, Kunok Magyarországon, A Mongol-Altáj kazakjai, Jakutföld, Ötörök kőemberek stb. – mind egy-egy különleges felfedezés többdimenziós eredményeinek számítottak. Nagy szerencse, hogy a kilencvenes évektől képei néhány kötetben is napvilágot láttak. Kunkovác valamennyi munkájában tudományos hitelességgel, ugyanakkor esztétikai gyönyörűséggel ábrázol olyan embereket, tárgyakat és jelenségeket, amelyekről korábban legfeljebb tudományos szakcikkekben keresztül nyertünk vérszegény bemutatást.

Kunkovác művei különleges felfogást képviselnek, ami öt egyedivé teszi mind a néprajzban, mind a fotográfiában. Néprajzi fényképei mindig tudományos igényűek, egyúttal művészi céllal születtek. Nagyon nehéz lenne műfaját pontosan meghatározni. Próbálták már „vizuális antropológusnak” vagy „etnofotográfusnak” nevezni, de nem illenek rá ezek a címek. Talán ezért érzem magát olyan magányosnak, mert rajta kívül senki nem képes olyan átéléssel és olyan esztétikai szemlélettel megközelíteni a népiéletet, ahogyan ő. Talán nem túlzás, ha ezekben a fotókban valamiféle „képmágia” jelenlétét érezzük. Kunkovác ugyanis felvállalta, hogy nemcsak közvetíti a képekben megjelenő hagyományt, hanem belülről látatja témáját, tökéletesen azonosul modelljeivel – ettől válnak képei annyira hitelessé, igazgató és teljessé. Ő az a néprajzi gyűjtő, aki nemcsak utánamegy a témának; felfedez, feltár és dokumentál, hanem együtt gondolkodik, lélegzik, az agra kereké is együtt forog a képen megjelenő emberekkel. Részt vesz az életükben. Érezni lehet a tökéletes empátiát. Ugyanakkor mindig

fotóművész szemmel is figyeli a dolgokat. Akkor exponál, amikor a pillanat látványa esztétikai értékeket hordoz. Fotói a nagy elődök (Balogh Rudolf, Kálmán Kata, Gönyey Sándor stb.) tapasztalatait hordozzák, ugyanakkor túl is mutatnak rajtuk.

Kunkovác ismét különleges könyvvel örvendeztetett meg bennünket. *Táltoserő* című munkája a korábban kiállításokon bemutatott anyagra épül. Az előzőkhez hasonlóan megint olyan témával foglalkozik, ami a mai kultúrában élő ember számára szinte teljesen ismeretlen, egzotikus világ, felfedezetlen terület. A könyv ugyanakkor képi és szöveges vallomás a mindannyiunkban élő archetipusokról, amelyek a kultúra változásával eltűnnek és a lélek mélyrétegébe süllyednek. Szerencsére maradtak azonban kiválasztottak – és ezek közé tartozik Kunkovác is – akik jellel születtek és képesek kapcsolatot teremteni az irracionálissal, a szellemeikkel, démonokkal, a nem evilági hatalmakkal, s ugyanakkor saját belső erőikkel is. A táltosok hosszú felkészülés során szerzik különleges képességeiket. A „táltoserő” birtoklásáért meg kell szenvedni, s egy életen át viselni kell a rendkívüli képesség áldozatát.

A táltoshit tulajdonképpen a sámánizmus hiedelemrendszerének magyar formája, amely összeköt bennünket Eurázsia északi részén élő népekkel – törökökkel, finnugorokkal, mongolokkal – és az amerikai kontinens benépesítő távoli rokonainkkal, az indiánokkal is. A magyar néphitből már a kereszténység felvételekor irrtani kezdték az ázsiai őshazából származó hagyományt, mégis továbbélt és nyomaiban ezer esztendő után is kimutatható. Mára már Ázsiában is kevesen maradtak az ősi hiedelemvilág képviselői közül; felszámolódtak a nagy világvallások (ortodoxia, iszlám, buddhizmus) terjedése következtében. Különösen a szovjet kommunizmus üldözte tüzzel-vassal a kis lélekszámú, hagyományos kultúrában élő vallási csoportokat – különösen a lelki vezetőket – akik nemcsak sámánkodtak, hanem gyógyítottak, embert s állatot egyaránt. Kunkovác felfedezte őket a világ végi jurtákban vagy a puszták mélyén, és felfedezte őket a mai mindennapi világban is.

A *Táltoserő* című könyv szerzője izgalmas utazásra vezet el bennünket. Elindulunk az Alföld „köldökéről”, a tanyáról, a pusztai szabadok világából, s megismerkedünk egy olyan emberrel, aki átadott valami nehéz ajándékot, amitől nem lehet megszabadulni. Ez az örökség, a táltoserő, ami sosem hagy nyugodni, hajt tovább és tovább. Eljutunk Tibetbe, Kazahsztánba, Mongóliába, Jakutiába. Láthatunk ezeréves sziklarajzokat, szarvasos köveket, ősi áldozati helyre utaló kőhalmokat; részt vehetünk medveünnepen, sámánisztartáson, halotti toron. Láthatjuk, hogy a magyar népszokásokba hogyan öröklődött át az ősi hiedelemvilág. Majd visszatérünk a jelenbe, a mai „Rosszpuszta” lakói közé. A hosszú (élet)út során olyan emberek életébe nyertünk betekintést, akik valahogy mind kilógnak a sorból, akiknek gyötrelmes az élete, mert sorsuk arra rendeltetett, hogy „kétvilág”-ban kell élniük. A táltoserő különleges adottság, ugyanakkor súlyos teher a kiválasztottaknak. A „sámánkodást” megtanulni nem lehet, erre születni kell, és aki beleszületett, viselheti egy életen keresztül.

Vajon mit mond a mai embernek a sámánhit? Valóban lehetőséget ad a „kiszállásra”, a jelenvilágtól való el-távolodásra, netán pszichés gyógyírként szolgálhat napjaink idegőrlő világában? Nem hinném, hogy a táltoserő

segíthet mindennapi problémáink megoldásában. De talán az feltételezhető, hogy egy ilyen utazás közelebb viszi saját belső világunk feltárásához, az önmagunkban rejlő ösképek teljesebb megismeréséhez.

Kunkovácis könyvét nehéz lenne műfajilag besorolni: fotóalbum? ismeretterjesztő mű? néprajzi képeskönyv? élménybeszámoló? vallomás? Egyik se és mindez együtt. A szerző nem tagadja, témájához annyira közel áll, hogy a kötettel tulajdonképpen saját művészi ars poeticáját adja közre. A könyv ezzel a kérdéssel kezdődik: „Mi végett vagyok?” A szerző nemcsak a képekben megfogalmazott belső világokról tesz vallomást, hanem szövegeivel látatja is a láthatatlant, a felkünkben élő energiát, ami talán az életünk legfontosabb lényege.

Kunkovácis különleges látásmódját, fotográfiai kvalitását már korábban megismerhettük, most újabb oldaláról is bemutatkozik. A szövegek teljesen egyenrangúak a fotókkal, ezek a „beszélő képek” a népi irodalom legjobb hagyományainak stílusában íródott lírai vallomások.

A magyar samanizmus kutatása jelentős eredményeket ért el az elmúlt másfél évszázad során. Ipolyi Arnold, Sebestyén Gyula, Róheim Géza, Diószegi Vilmos, Szűcs Sándor és mások munkássága után legutóbb Hoppál Mihály adott közre több összefoglaló művet a témáról. Kunkovácis László Táltosról című könyve nemcsak gazdagítja a samanizmus szakirodalmát, hanem segít megérteni ezt sajátos lelki alkatot és hiedelemvilágot. A Táltosról képei és szövegei közelebb visznek tudatunk mélyén rejlő kulturális őshagyomány feltárásához.

Kunkovácis képeihez Buda Ferenc költő írt verset. A kötet szép kivitelben valósult meg. A képek jól érvényesülnek, nyomdatechnikailag igényes kivitelben. Talán megérdemelt volna kemény borítót is.

A könyv teljes szöveganyaga három nyelven (magyar, orosz, angol) jelent meg, ami lehetőséget ad arra, hogy a nemzetközi nyilvánosságra is eljusson ez a különleges munka.

(Bp. 2006. Masszi Kiadó)

Tarján Gábor

PATAKI JÁNOS:

Csángók

Soha nem láttam Pataki Jánost, nem találkoztam vele, de új könyvével komolyan meglepett.

Meglepett, mert nem találkoztunk csángó rendezvényeken, nem gyűltünk össze Moldvában, se Gyimesben, Csíksomlyón sem találkoztunk sosem, pedig mégis ott volt mindenütt, és páratlanul gazdag, értékes fotógyűjteménnyel ajándékozta meg az érdeklődőket.

Képzelnék egy könyvet – szép nagy alakú, album méretű –, amelynek minden lapján kacag a napfény, örvénylik pirosan az aranyló őszi idő és harsog a lüktető élet! Csodálatos útikönyvet készített Pataki János! Értő és okos kísérőszöveg keretezi a gyönyörű felvételeket: szépséges népviseletbe öltözött embereket láthatunk, gyönyörű helyeket, kavargó felhőket, sziklákat, tiszta fenyveseket, és ez mind a miénk volt egykor... Utazásra indít a könyv – fizikaira és lelkire –, és nem „Olaszba”. „Spanyolba” meg máshová kell utaznunk, hanem saját elfelejtett múltunkba.

A csángó világot mutatja meg az olvasónak, képnézőnek Pataki János: a moldvaiakat, a gyimesieket, a Brassó melletti hétfalusiakat. Utazásra hív lelkes szeretettel, féltő aggodalommal és a tétlen magyar politika elleni szenvedéllyel. Nem hagy kétséget afelől: politikai gyávaság, nemtörődomség és közöny miatt is assimilálódik ez a népcsoport.

A könyv izgalmas időutazásra hív, és okos magyarázataival, irányításával a Kárpátok peremvidékén és azon túl élő szörványmagyarok világába kerülünk. Láthatjuk a három csángó népcsoport értékeit, az egyezéseket és különbözőségeket.

Különös értéke a könyvnek, hogy szerzője teljességre törekedett, nem „egyutazásos” munkát készített, nem gyors, felületes munkát tár olvasói elé. Falvakba vezet, kápolnákat, templomokat, szent helyeket mutat be, és megismerteti az elfelejtett néptörödékek szellemiségét. Szépen komponált nagyméretű fotók, izgalmas kép-kivágatok, tördelések teszik felejthetlenné ezt a gazdag könyvet.

Rég eltűnt az 1970-es, 1980-as évek félelmetes világa! Szabadon járhat a magyar turista Romániában, jó ellátottságú boltok, hotelek, családi szállások teszik kellemessé az utat. Ezekre, címekre, elérhetőségeikre is felhívja figyelmünket a könyv. Lapjain átsüt a személyesség megélt élménye. Pataki képes ötvözni az útikönyv és a fotóalbum különbözőségeit, élményt nyújt, érzelmeket kavarr és ismertet. Emiatt páratlan útikönyv! A szerző minden felvételén és mondatán átsüt az a mélyen megélt és átértézt tanítás, amit Szabó Dezső fogalmazott meg: „Minden magyar felelős minden magyarárt.”

Felráz ez a könyv: több munkára, több otlásra van szükség! Újabb bizonyítékát kaptuk: egy ember is képes tenni önerőből a határokon túli magyarokért.

Nem lehet megkerülni a kérdést: saját életünk gyarapítása mellett tettünk-e valamit felelősen másokért? Tudjuk a választ.

(Székelykönyv Könyvkiadó Kft. 2008.)

Csoma Gergely

Csángók. Az elfelejtett magyarok

A könyv régóta hiányzott a palettáról, hiszen a csángókról ilyen összefoglaló munka még nem jelent meg, így a könyv igazi kuriózum. A látványos fotókkal tarkított, utazásra csábító kiadvány a moldvai csángók mellett a gyimesi és a hétfalusi csángókat is bemutatja. A könyv a nagyobb könyvesboltokban, az Alexandra, a Libri, a Lira és Lant hálózatában, valamint a kisebb boltokban országszerte kapható.

Kedvezményes kiadói áron, 6000 Ft + Áfa-ért megvásárolható a kiadóban is, ami átlagban 1500 Ft megtakarítást jelent a bolti árakhoz képest.

A kiadó elérhetőségei: Cím: Székelykönyv Kft., 1134 Budapest, Angyalföldi út 30–32. A lph. 2/10

Tel: 06-1-430-18-09, fax: 06-1-430-18-10, Email: titkarsag@szekelyko.hu, internet megrendelési lehetőség: www.csangok.hu